

Олександра Глазова,
заступник директора
ІППО КУ імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук

ЕСЕ ЯК ВИД РОБОТИ З РОЗВИТКУ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ

Термін *есе* (або *твір-есе*) вживають у шкільній практиці все частіше. Як розуміють його вчителі? З погляду шкільної методики, есе - це:

- спосіб перевірки рівня знань школярів на уроках історії та суспільствознавства, рідше - економіки, географії, біології, фізики;
- форма викладу думок, поглядів, оцінок на учнівських олімпіадах та конкурсах та фаховому конкурсі вчителів;
- методичний прийом у технології розвитку критичного мислення.

До цього переліку дуже хотілося б дописати й таке: «вид роботи з розвитку писемного мовлення учнів у ЗНЗ».

Чимало словесників уже сьогодні практикують роботу учнів над створенням есе. Хтось цим словом замінив назву *твір-мініатюра*, хтось уживає цей термін довільно, у лише йому відомому значенні. Певно, настала пора домовитися щодо правил гри, тобто визначитися з вимогами до есе як використовуваного виду творчої письмової роботи в школі.

Оскільки в методику шкільного навчання поняття *есе* прийшло з царини літератури та публіцистики, звернімося до словників літературознавчих.

В улюбленому вчителями «Словнику літературознавчих термінів» В.М.Лесина пояснено, що (цитуємо повністю – авт.) «есе – нарисовий жанр літературної творчості, якому властива вільна трактовка питання, *замість всебічного охоплення його*, виклад своїх вражень, асоціацій і роздумів, переважно *відсутність аргументованих висновків*. Це *просто суб'єктивні міркування*, викликані якимось твором, літературним явищем тощо» (виділення наші – авт.).

Словами *замість, просто* та ін. підкреслено негатив у ставленні до «вільнодумного» жанру. Що поробиш – 1985 рік видання...

Натомість у статті в «Літературознавчому словнику-довіднику» (1997 р.) зазначено, що есе «висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання і не претендує на вичерпне й визначальне трактування теми». Це вже ближче до сучасних вимог з урахуванням близької й бажаної нам критичності мислення. Словник видано за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження», головну мету якого задекларовано як «сприяння розбудові інфраструктури відкритого суспільства, підтримку процесів відродження демократії та інтеграції України в світове співтовариство».

Цитуємо словник-довідник далі: «Характерні ознаки Е. – логічність викладу, що наближає його певною мірою до наукової літератури, дбайливе ставлення до художньої форми». Продовжимо цитування: «Як правило, Е. виражає нове, суб'єктивне слово про щось і носить філософський, історико-біографічний, публіцистичний, літературно-критичний, науково-популярний або чисто белетристичний характер. Стиль Е. відрізняється образністю, афористичністю, використанням свіжих метафор, нових поетичних образів, свідомою настановою на розмовну інтонацію і лексику. Е. здавна формувався в творах, у яких на перший план виступає особистість автора». Це ж просто мрія вчителя! Хіба ж не особистість автора-учня та його вміння сформулювати й оригінально висловити власні, а не кимось нав'язані чи десь підслухані думки має цікавити словесника найперше?

Певно, перша думка читача така: непогано б ознайомитися зі зразками. Будь ласка.

Микола Рябчук

Моя книжка

Десь у п'ятому чи шостому класі до нас привели новенького учня – гарненького та охайного, мовби живцем узятого з радянських шкільних підручників чи плакатів про наше щасливе дитинство. Був саме урок англійської, тож учителька відразу його запитала:

- What's your name?

Хлопчик підвівся і відповів:

- My book.

Учителька насупилася і запитала ще раз, чіткіше:

- What is your name?

- Май бук, - знову сказав хлопчик.

Учні в класі захихотіли, а найспівчутливіші почали підказувати:

- Як тебе звати? Ім'я, ім'я!

Проте хлопчик стояв на своєму:

- Май бук.

Учителька готова була його розірвати, клас душився від реготу. Урешті вчителька додумалася перейти на українську:

- Я запитую тебе, як тебе звати, - сказала вона.

- Мирослав Майбук, - відповів хлопчик.

У класі запала ніякова тиша, вчителька силувано посміхнулася – неначе лікар, що зіткнувся з рідкісною хворобою.

- Дякую. Сідай, - сказала вона українською.

Хлопчик наступного дня не з'явився. Більше ми його взагалі не бачили.

Мабуть, йому не сподобалася наша школа, - вирішили ми тоді. І лише згодом, набагато пізніше, я подумав, що той хлопчина, можливо, з'явився для того, щоб перевірити нас. Вручити якесь послання, котре ми зможемо зрозуміти лише з плином часу.

Андрій Бондар

Повертайся, брате!

У коридорі, за дверима моєї одинадцятиметрової келії, щовечора тусується молодь. Хлопці сміють і голосно розмовляють, перекочуючи по бетонній підлозі пляшки з-під пива і джин-тоніка. Нормальні герої нашого часу.

Вони постійно курять і говорять усе голосніше. Спочатку я сердився і хотів викликати міліцію. Потім постарався влізти в їхню шкуру і зрозумів: їм насправді нема куди подітись і мій «стук», окрім зворотної агресії, не викличе нічого. А так – сидять і охороняють мою хату. Хоча що там візьмеш, окрім книжок?

До мене іноді долітають їхні розмови, як з того світу.

- Поедем в село к моей бабке. Ей уже девяносто семь лет. А она сотку выпьет и на украинском поет. Она еще при царях жила? – каже один.

І я уявляю бабусю, яка у війну, мабуть, танки зупиняла і землянки копала.

Сезон сидіння починається з першими холодами і закінчується з настанням тепла. Я навчився не реагувати на них, умикаючи музику. Але одного разу не зробив цього – аж надто цікавою була їхня розмова. З неї я довідався, що їхній «брат» потрапив у «мусарку» і йому загрожує «срок». Вони по черзі, пересварюючись і зриваючись на крик, писали йому колективного листа.

- В конце надо написать: «Брат, мы тебя помним!»
- Не, надо написать: «Брат, мы тебя помним! Возвращайся скорей!»

Це тривало до третьої ночі і, здавалося, не закінчиться ніколи. У цих озлоблених хлопчиках я вперше побачив добрих людей.

Прийде весна, вони покинуть насиджене місце і відлетять у теплі двори. Я також дуже хочу, щоб їхній «брат» якнайшвидше повернувся.

Як бачимо, в основу тексту покладено *роздум*, спричинений тим, що автор бачить, чує, пригадує, переживає, що ятрить його душу, на що немає відповіді, а хотілося б, щоб була. Тож завдання есе – зовсім не розповідь про життєву ситуацію, а виклад спричинених нею думок, їхнє пояснення, ненав'язливе намагання переконати в чомусь адресата – читача чи слухача.

Зрозуміло, есе як вид роботи з української мови не слід змішувати з методичним прийомом розвитку критичного мислення, про який ішлося вище. Суть прийому «написання есе» в такій технології можна сформулювати так: «Я пишу для того, щоб зрозуміти, що я про це думаю». Це «вільне» письмо на запропоновану тему, у якому найбільше цінується самостійність, аргументованість, оригінальність вирішення проблеми, дискусійність. Таке есе зазвичай пишуть у класі впродовж 5-10 хвилин після обговорення певної проблеми. Часом у технології критичного мислення цей прийом застосовують як викладену в письмовій формі рефлексію, коли на усний обмін думками бракує часу.

Що ж до есе як виду роботи в курсі вивчення української мови, то цей жанр учнівської творчості має передавати думки автора, його сприйняття ситуації, почуття, народжені в процесі міркування. Це своєрідний «потік інформації», що поєднує філософські роздуми та авторську емоційну оцінку, підкреслено неупереджену. Почуття автора, до речі, неоднозначні, тут виражаються не через штучно приліплені *висновки* (як це часом робиться у шкільному творі), а природно і логічно. Як у житті. Чудово, якщо есе перетворюється на полеміку автора із самим собою.

Есе дійсно ідеально підходить до навчання школярів критично мислити, але в нашому випадку – на уроках української мови. Есе сприяє розвитку в учнів соціального та емоційного інтелекту, готуючи їх до життя в демократичному суспільстві, про яке всі ми мріємо.

Для передання особистісного сприйняття світу автор есе може наводити приклади, проводити паралелі, добирати аналогії, використовувати різноманітні асоціації. Есе виграє, якщо в ньому наявні несподівані повороти думки та непередбачувані висновки. Ось де простір для розвитку креативу, логічного й та образного мислення!

Робота над есе не потребує придумування сюжету та вигадування персонажів, як це необхідно, скажімо, для роботи над оповіданням. Проте як і оповідання, есе дає авторові можливість «увімкнути» уяву й фантазію, його текст може містити авторські роздуми, ліричні відступи, описи (портрети, пейзажі та ін.), виклад передісторії стосунків персонажів і т.ін.. Таким чином, есе все-таки перегукується з традиційним жанром дитячої творчості – оповіданням, над яким, відповідно до вимог чинної програми, школярі працюють з 5 по 9 клас.

Як уже говорилося, стиль есе вирізняється яскравою образністю, афористичністю, вітається парадоксальність думки та її висловлення. Автор уживає метафори, алегоричні та притчеві образи, символи, порівняння. Отже, есе як вид роботи може чудово тренувати учнів в опануванні стилістики.

Певно, пора обговорити **технологію підготовки школярів до написання есе**. Проаналізувавши зарубіжний і вітчизняний досвід роботи над есе у школі, можемо виділити такі етапи:

1-й етап. Ознайомлення школярів із жанром есе та вимогами до його створення.

Есе як жанр літературної творчості	
Обсяг тексту	Від 800 до 1000 слів.
Особливості змісту	В основу покладено роздуми автора з приводу чогось побаченого, прочитаного або пережитого особисто. Висловлюються погляди автора – його світогляд, думки, почуття, ідеї, висвітлюються моральні (етичні, громадянські тощо) цінності. Над усе цінується самостійність і оригінальність, парадоксальність думок та оцінок. На першому плані – особистість автора.
Особливості композиції	Композиція довільна, послідовність викладу спричинена логікою авторських роздумів. Обов'язковою є аргументованість і переконливість. У тексті проводяться паралелі, добираються

	аналогії, використовуються асоціації. Філософські роздуми поєднано з авторською емоційною оцінкою подій або явищ.
Особливості стилю	Стиль – художній або публіцистичний. Емоційність, експресивність, яскрава образність досягаються вживанням метафор, порівнянь, алегоричних і притчевих образів, символів. Обов’язковою є коректність у висловленні дискусійних думок.
Особливості мови	Інтонація розмовна (безпосередність, невимушеність вислову). Допускається розмовна лексика, що створює враження «живої бесіди» з читачем. Уживання неповних речень, питальних та окличних конструкцій, риторичних звертань, запитань, тверджень. Афористичність. Головна вимога - індивідуальність авторського стилю.
Заголовок	Заголовок не перебуває в прямій залежності від змісту, він може пояснювати, що стало поштовхом до авторських роздумів, передавати почуття, настрої автора тощо.

2-й етап. Ознайомлення зі зразками жанру – як із творами визначних майстрів пера (передовсім через міжпредметні зв’язки – на уроках літератури есе опрацьовують), так і з цікавими учнівськими роботами цього жанру.

3-й етап. Ознайомлення з алгоритмом створення есе (можливо, в традиційній для сучасної школи формі пам’ятки). Практична апробація школярами такого алгоритму в малих групах або парах.

4-й етап. Презентація створеного есе групами (парами).

5-й етап. Колективне обговорення прослуханих есе, визначення типових утруднень у їхньому створенні та шляхів попередження допущених помилок (змістових, мовленнєвих).

6-й етап. Індивідуальна робота учнів над створенням есе.

Не дивно, що часто саме про есе говорять як про альтернативу *шкільному творові*. Так і чуємо адресовані авторам програм і підручників нарікання словесників: «Ну скільки можна: вступ-виклад-висновки-теза-аргумент-і-знову-таки – висновки? Та чи ви в Інтернет не виходите? Чи сучасної літератури не читаете? Чи, нарешті, з молоддю не спілкуєтесь?»

Певно, «творову» форму викладу учнями думок пора замінити на більш сучасну, таку, що відповідає життєвим темпоритмам та справедливому бажанню молоді мислити неупереджено й висловлюватися чесно. Тим більше, що

пріоритетним у шкільній освіті визнано особистісно орієнтований підхід, спрямований на розкриття здібностей і можливостей кожного школяра.

Є суто методичні питання, відповіді на які не так і просто. З якого класу слід навчати писати есе? Скільки часу потрібно надавати для виконання такої роботи? Чи потрібно складати план есе? Відповіді на ці питання можна після того, як буде узагальнено напрацьований словесниками конкретний досвід.

На останок - ще один зразок есе. Цей твір переконає кожного, і саме в цьому сила есе!

Андрій Бондар

Цибулевий суп

Безробітний учень маляра Адольф Шикльгрубер шукав роботу. І якось йому посміхнулося щастя: він дістав рекомендаційного листа до головного художника Віденського театру. Однак будівля театру була настільки великою, що бідний Адольф заплутався в коридорах і потрапив не в той кабінет, звідки його й вигнали. І ображена людина, нездатна влаштувати своє власне життя, заходилася змінювати світ.

Я завжди згадую цю повчальну історію, коли почуваюся ображеним. Але, по-перше, на відміну від Гітлера, Бог обділив мене талантом художника. По-друге, я вже довгий час не шукаю роботу – вона сама знаходить мене. По-третє, що ж це за звичка така – через кожну дрібничку змінювати історію?

Ось вам дрібничка. Замовляю цибулевий суп у відомому київському пабі. Офіціантка нервує, бо начебто не розуміє, чого від неї хочуть. Повтрюю втретє по складах:

- Ци-бу-ле-вий суп.

- Молодой человек, тут же разборчиво написано: луковый суп. Нельзя ли по-русски? Мне тяжело, я тут и по-английски, и по-французски с людьми общаюсь.

- Я ж вас не прошу зі мною спілкуватися французькою. І взагалі не треба зі мною спілкуватися. Принесіть мені цибулевий суп! Хіба ви не знаєте, що таке цибуля? А суп?

Вона незадоволено фиркає і приймає замовлення. Виходячи з пабу, чемно прощаюсь і чую в спину:

- Мущина, учите русский!

Я не відповів, хоч відповідь напрошувалась, і вона могла бути заслужено брутальною. Однак я змовчав, бо навіщо примножувати земну скорботу.

Але як бути далі? Більше ніколи не відвідувати той горезвісний паб? Повернутися і накатати скаргу? Пожалітися адміністратору? «Просвіті»? Подати до суду? Образитись і поміняти світ? А може, просто піти додому «учить русский»?

На нашу думку, школярі до написання есе давно готові – і морально, і методично, адже твори-роздуми в публіцистичному стилі, по суті, часто бувають близькі до відгуку, рецензії або есе. Учителі, мабуть, готові теж.

ВАРТО ЗАМИСЛИТИСЬ

Головне для есеїста – змусити читача замислитись, розбудити в ньому здивування, самостійність думки і, нарешті, потребу в самовираженні. (О.Ванштейн).

Цей величезний світ - дзеркало, у яке нам потрібно дивитися, щоб пізнати себе до кінця (Монтень, засновник жанру есе).

Есеїстика об'єднує всі жанри, і від неї, либонь, найкоротший шлях до навитонченішого жанру – мовчання (Микола Рябчук).

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

Жежера В. Та ін. Авторська колонка. Збірка /Жежера В., Пиркало С., Бондар А., Рябчик М. – К.: Нора-Друк, 2007.

Лесин В.М. Літературознавчі терміни: довідник. – К.: Рад.шк, 1885.

Літературознавчий словник-довідник /Р.Т.Гром»як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997.

Шендеровський К. С. Як написати успішне есе Методичні рекомендації до написання есе.
http://journlib.univ.kiev.ua/ese_gol_2.doc

З газети «Методичні діалоги», 2010, №5.